

УДК 101.1:316.32:378

Наталія Рибка

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ У ГЛОБАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті, в межах інституційного аналізу, здійснюється дослідження особливості формування освітнього простору в контексті сучасних глобалістських процесів та процесів інформатизації.

Ключові слова: освітній простір, вища освіта, глобалізація, інформатизація, інституціалізація, інститут освіти.

В статье, в рамках институционального анализа, осуществляется исследование особенностей формирования образовательного пространства в контексте современных глобалістских процессов и процессов информатизации.

Ключевые слова: образовательное пространство, высшее образование, глобалізація, информатизація, институціалізація, институт образования.

In this article, within the institutional analysis carried out research features of formation of educational space in the context of modern hlobalystskyh processes and processes information.

Keywords: educational space, higher education, globalization, information, institutionalization, institution of education.

Зважаючи на високий статус освіти в усьому світі, її загальнолюдське значення, завдання виховувати «...нові покоління ..., здатних жити у спільному ... Домі у повазі, порозумінні і співпраці на основі таких загальнолюдських цінностей, як демократія і права людини, миролюбство і екологічна безпека, солідарність тощо...» [1]. А також реалізуючи принципи та завдання Болонського процесу, як одного із напрямків інтегрування України до світових демократичних структур, учасники навчального процесу стикаються із необхідністю суттєво переорганізувати систему освіти за зразками західних держав, а також під впливом таких могутніх викликів сьогодення як глобалізація та інформатизація.

Слід також зауважити, що трансформаційні тенденції у сфері освіти вивчалась у минулому, але сучасність висуває нові виклики, які вимагають вирішення у науковому і практичному відношенні. Саме тому українські та закордонні вчені приділяють зазначеній проблемі багато уваги М. Алле, Л.А. Антонюк, О.Г. Білорус, І. Валлерстайн, В.М. Геєць, С.В. Глазьев, Н.І. Гражевська, Б.М. Данилишин, Я.А. Жаліло, П. Кругман, Д.Г. Лук'яненко, К. Омає, В.І. Мунтіян, Ю.М. Пахомов, А.В. Степаненко, Т. Фрідмен, Ф. Уебстер, Ф. Фукуяма та інші.

Інституційний аналіз процесу становлення освітнього простору в глобальному інформаційному суспільстві дозволить поглибити розуміння процесів трансформації, інформатизації та міжнародної інтеграції в освіті.

Взагалі, проблема інституціоналізації нових світових тенденцій в розвитку змісту і форм освіти виявилася на початку 70-х років ХХ століття, ці соціальні імперативи відобразили рух суспільства до інформаційного. Відбувається перехід: від техногенної до антропогенної цивілізації. Виникають і інші принципи соціалізації особи. Освіта завжди відображає соціальні та інші відносини, які об'єктивно існують у суспільстві. Інституціоналізація освіти, тобто установа яких-небудь нових суспільних інститутів, правове і організаційне закріплення тих або інших суспільних відносин, відобразилась в достатньо відчутному різноманітті форм, наприклад, форми відкритої освіти, дистанційної освіти тощо.

За визначеною Т. Парсонсом класифікацією інститутів [3], освітній простір є інтегруючим інститутом, який орієнтований, перш за все, на регуляцію відносин індивідів з метою уникнути конфліктів або добитися позитивної кооперації. Позитивність такого підходу полягає в можливості розкриття змін в будь-якій частині соціальної системи з погляду їх взаємозалежності у всій системі як цілому.

Д. Норт [2] визначає соціальні інститути як сукупність правил і норм, котрі люди накладають на свої відносини, визначаючи, таким чином, стимули і механізми контролю. На цьому рівні головна функція норми полягає в тому, щоб формалізувати і специфікувати взаємодію членів інституту, додати стійкість і цілісність цьому феномену, а також протидіяти ентропійним процесам в суспільстві. Інститути включають як формальні правила і неформальні обмеження, так і певні характеристики примушення до виконання тих і інших. Примушення здійснюється, по-перше, через внутрішнє самообмеження суб'єкта через його переконання, менталітет; через механізм неформальних угод і домовленостей; по-друге, за допомогою загрози покарання за порушення відповідних формальних (правових) норм; по-третє, через прямі суспільні санкції або державне насильство.

Сучасна соціальна філософія ввібрала всі ці значення, підкреслюючи соціальну структуру інституту, відношення між різними групами людей: ієрархічні або рівноправні, формальні або неформальні, управління або виконання. Крім того, вона виходить із стратифікаційного характеру соціальних інститутів, їх залежності від системи виробничих відносин, діючих в суспільстві. Виявлення основних компонентів, властивих будь-якому соціальному інституту, дозволяє розкрити його як результат диференціації людської діяльності, суб'єкт певного виду діяльності і

суспільних відносин, що є групою людей з їх соціальними статусами, ролями і нормами, формалізуючими зв'язками між ними.

Таким чином, соціальні інститути – це глибинні, історично стійкі основи соціальної практики, забезпечуючи відтворення соціальної структури в різних типах суспільств.

Як відомо [4], процес інституціоналізації складається з таких послідовних етапів:

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає спільних організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії, що здійснюється методом спроб і помилок;
- поява процедур, зв'язаних з нормами і правилами;
- інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їхнє прийняття, практичне застосування;
- установлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференціювання їхнього застосування в окремих випадках;
- створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту.

З огляду на приведені етапи інституалізації, можна стверджувати, що інститут освіти вже пережив декілька суттєвих трансформацій: так істотно змінилась освіта з винаходом друкувальної машини та поширенням друкованих матеріалів. Ще також значуща перебудова відбулась в умовах індустріалізації та усвідомленими потребами у грамотній та дисциплінованій робочій силі, що викликало появу принципів загальності та обов'язковості освіти, які були покладені у фундамент сучасної системи освіти. Таким чином, можна вважати, що час від часу члени суспільства або соціальної групи можуть збирати, систематизувати та надавати легальне підтвердження цим практичним навичкам і зразкам, у результаті чого інститути змінюються й розвиваються.

Таким чином, ідея створення освітнього простору (яка реалізується за допомогою прийняття на міжнародному рівні комплексу заходів по уніфікації законодавства) є, по-перше, ідеальним проектом освіти, оскільки освіта як соціальний інститут – це не скостенілий набір норм і цінностей, соціальних ролей, а безперервний процес кристалізації і зміцнення норм, що пройшли перевірку на їх соціальну значущість, їх накопичення і деінституціоналізації, виведення з сфери функціонування вже віджилих норм. Причому старі норми відроджуються відповідно до нових умов, соціальних й ідеологічних потреб суспільства.

По-друге, на сучасному етапі трансформування системи освіти (трансформаційні тенденції виникли під впливом потужних глобальних

інтегративних та інформаційних тенденцій та втілюються у реальні суспільно-політичні події) відбувається завдяки створенню міжнародних освітніх організацій.

Таким чином, актуальним постає соціальний масштаб освіти як соціального інституту та, в зв'язку з цим, інституційний аналіз освіти, який виявить причини, з яких традиційна система освіти є неспроможною виконувати задачі, висунуті сучасністю, ті засоби, що розпочаті для удосконалення системи освіти, для приведення її у стан, що відповідає вимогам науково-інформаційно-технологічного прогресу.

Важливість освіти й освітнього співробітництва в розвитку і зміцненні стійких, мирних і демократичних суспільств є універсальною і підтверджується як першорядна, особливо в зв'язку із ситуацією в південно-східній Європі. Процеси трансформування за принципами Болонської декларації повинні дати можливість європейській системі вищої освіти здобути всесвітній рівень привабливості, що відповідає її екстраординарним культурним і науковим традиціям.

Завдяки процесу створення єдиної системи освіти у Європі – «Болонському процесу», що відбивається у запровадженні таких принципів в освіті як: розширення освітніх можливостей для учнів та забезпечення всіх рівними умовами навчання, впровадження безперервної освіти; забезпечення умов для найповнішої реалізації природних можливостей учнів, забезпечення раціонального та результативного функціонування шкільної освіти; поступово реалізуються інтеграційні процеси у сфері вищої освіти європейських країн, у котрих Україна бере активну участь.

В зв'язку з чим перспективи інтеграції системи освіти України в європейські структури є стратегічною метою зовнішньої політики України. Орієнтація України на інтеграцію в ЄС визначається багатьма міркуваннями. Поряд з гуманітарними аспектами вона визначається тенденціями розвитку світової економіки, економічними інтересами держав, необхідністю ефективно використовувати індивідуальні природні переваги. Саме ці фактори, політико-економічні і соціально-культурні стандарти країн-членів ЄС, і визначили курс України на європейську інтеграцію. Крім того, такий зовнішньополітичний вибір відповідає національним інтересам України, забезпечує нову якість розвитку українського суспільства в третьому тисячоріччі.

Інтеграція України в ЄС у гуманітарній сфері є неодмінною складовою повернення України до європейської цивілізації й відновлення її європейської ідентичності. Впровадження європейських норм і стандартів у культури, освіти, науки і техніці, інтеграція в загальноєвропейське

інтелектуально-освітнє і науково-технічне середовище буде сприяти прогресу українського суспільства.

Інтеграція України в ЄС також відповідає соціальним потребам нашого суспільства. Україна орієнтується на високі європейські стандарти в сфері забезпечення прав людини, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього середовища. Від європейської інтеграції України, крім адаптації національного законодавства до норм ЄС, економічного розвитку, стабільності і внутрішньополітичної згоди, можна також очікувати реформування систем страхування, охорони здоров'я і праці, пенсійного забезпечення, політики зайнятості й інших галузей соціальної політики відповідно до норм ЄС, що також торкається освітньої галузі.

Таким чином, однією з найбільш примітних тенденцій сучасного світу, що динамічно розвивається, є прагнення до інтеграції в сфері освіти. Інтеграційні процеси базуються насамперед на професійній та академічній мобільності – обміні студентами, аспірантами, стажистами, викладачами, ученими між освітніми установами практично всіх країн світу. Цей глобальний феномен поставив перед практикою міжнародних академічних обмінів і соціально-професійної мобільності непросту проблему взаємного визнання і порівнянності документів про освіту. Проблема ностріфікації й еквівалентності документів про освіту – це, насамперед, проблема міжнародних відносин.

Аналізуючи законотворчі процеси, в зв'язку з глобальними трансформаціями у суспільстві та виробництві у області освіти, помітно виділяються тенденції акцентування пріоритетного положення системи вищої освіти, про це свідчать інтенсивні міжнародні процеси по ностріфікації документів з освіти. Така тенденція цілком відповідає тому місцю яке займає саме підсистема вищої освіти у системі освіти взагалі та її взаємозв'язок зі сферою економіки, підсистема вищої освіти напряму підпорядкована сфері економіки.

Головна причина активізації досліджень вищої освіти в усьому світі – швидке зростання її суспільного значення, перетворення в особливо важливе знаряддя підвищення якості людського капіталу сучасних країн, соціальної і виробничої компетентності всього активного населення, отже, основи стійкого прогресу в умовах переходу від індустріальної до постіндустріальної (інформаційної) суспільної стадії.

Принципи безперервності в освіті (про них докладніше мова буде у наступному параграфі) відбивалися в

рекомедаціях Центру по культурному співробітництву Європейської Ради і зазначалось, що, в економічному змісті, знання є істотною формою приросту капіталу. Тому за визначеними межами корисності інвестицій в освіту, до початку роботи, стрімко знижуються. А інвестиції в повторну освіту дають більш високий прибуток

Досить розповсюдженою є, наприклад, точка зору, висловлена П. Скоттом [5], що всі університети утягнуті в процеси глобалізації, частково як об'єкти і навіть жертви цих процесів, а почасти як суб'єкти або як головні посередники.

В усіх країнах відношення до глобалізації в силу історичних, політичних, культурних і економічних особливостей істотно розрізняється. Але, навчальні заклади повинні швидко пристосовуватися до впливу глобалізації і поширення нових технологій. Подібне відношення до процесів, що відбуваються, і в інших країнах (США, Австралії, Новій Зеландії), де реформа систем освіти пронизана ідеями глобалізації, що, у свою чергу, сприяє стандартизації систем знань і конвергенції їхніх навчальних структур

Системи освіти в будь-якій країні покликані сприяти реалізації основних завдань соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, тому що саме школа і вуз готують людину до активної діяльності в різноманітних сферах економічного, культурного, політичного життя суспільства. Здатність освітньої установи достатньо гнучко реагувати на запити суспільства, зберігаючи при тому накопичений позитивний досвід, має дуже велике значення. Як видно із вище сказаного, погляди політиків, спеціалістів, педагогів різних країн світу на розвиток систем освіти досить близькі, так як постіндустріальному суспільству необхідні люди, які можуть самостійно мислити, здатні до самореалізації, зрозуміло, на основі об'єктивної самооцінки.

Таким чином, перехід від індустріального до інформаційного суспільства призводить до істотних змін в багатьох сферах людської діяльності, зокрема:

- змінюється характер розвитку, придбання і розповсюдження знань;
- відкриваються можливості для оновлення змісту навчання і методів викладання;
- розширяється доступ до вищої освіти;
- змінюється роль викладача в учбовому процесі (постійний діалог, що перетворює інформацію в знання і розуміння).

В зв'язку з цим у світі відбуваються глибинні і об'єктивні процеси формування освітнього простору. Створюються міжнародні освітні організації, спеціалізовані відкриті університети (наприклад, Болонський процес, Каталонський відкритий університет, Британський відкритий університет і ін.). Пошук відповідної організаційної структури і установ освіти (особливо освіти дорослих), які забезпечили б перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта крізь усе життя», – найважливіша проблема XXI століття.

Забезпечення можливості для отримання вищої освіти і навчання впродовж всього життя, надання права вчитися, вільного вибору місця, часу і технологій навчання в рамках освітнього простору, разом з індивідуальним розвитком і соціальною мобільністю, дозволяють зберігати, розвивати і поширювати національні і регіональні, міжнародні й історичні культури в умовах культурного плюралізму, сприяти вихованню молоді у дусі цінностей, що становлять основу демократичної громадянськості. Відкритість освіти припускає: відкритий вступ у вищий учбовий заклад (як правило, без аналізу початкового рівня знань, без вступних випробувань; політика «відкритих дверей»); відкрите планування навчання (свобода складання індивідуальної освітньої траєкторії – модулів з системи учбових курсів відповідної програми); свободу вибору викладача (визначення того викладача, який найбільшою мірою потенційно відповідає потребам, особливе надалі, коли навчання може перейти в освітній консалтинг); свободу у виборі часу, ритму і темпу навчання (прийом на навчання протягом всього року, відсутність фіксованих термінів навчання); свободу у виборі місця навчання (самостійний вибір території навчання).

Освітній простір орієнтований на масовість і загальнодоступність, незалежно від соціального статусу, територіального розташування, обмеження в цивільних правах тощо; на забезпечення широкого доступу до національних і світових освітніх ресурсів; на можливість отримання другої освіти, наприклад, економічної освіти фахівцями природничонаукового профілю, технічної освіти фахівцями медичного профілю і т.п. Ця система повинна стати таким соціальним інститутом, який був би здатний надати людині різноманітні освітні послуги, що дозволяють вчитися безперервно, і забезпечити можливість отримання сучасного професійного знання. Подібна система дає можливість кожному збудувати ту освітню траєкторію, яка якнайповніше відповідає його освітнім і професійним здібностям, де б територіально він не знаходився. У результаті повинна бути сформована асоціація (консорціум) пов'язаних один з одним учбових установ, яка забезпечує створення простору освітніх

послуг, взаємозв'язок і спадкоємність програм, здатних задовольняти запити і потреби населення. Таким чином створюється можливість багатовимірного руху фахівця в освітньо-професійному просторі, розвитку через навчання і функціонування постійного освітнього професійного консалтингу.

Згідно з доведеним фактологічним матеріалом можна стверджувати, що процес інституціоналізації освітнього простору знаходиться в стадії «інституціоналізації норм і правил, процедур, тобто їхнє прийняття, практичне застосування» плану інституціоналізації. Адже такі значні процеси, як Болонський процес, що захоплює Європу, створюють підстави для втілення реалізації на міжнародному рівні мети та задач освіти майбутнього.

У частині «установлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференціювання їхнього застосування в окремих випадках» та «створення системи статусів і ролей, які охоплюють усіх без винятку членів інституту», вищезгаданого плану інституціоналізації освітнього простору, знаходиться теж у стадії становлення та опрацювання. Більш конкретні дослідження у цьому напрямку ми маємо здійснити після пояснення та конкретизування походження поняття освітній простір та чинників його формування.

Таким чином, освітній простір знаходиться у стадії становлення, як інституційного, так і щодо розповсюдження та утвердження ідеї «освітнього простору» і їх практичної реалізації по різних регіонах світу.

1. Андрущенко В. Конституціоналізація освітнього простору Європи: аксіологічний вимір / В. П. Андрущенко, Т. В. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2014. – С.428.
2. Норт Д. К. Институты и экономический рост: историческое введение/ Даглас К. Норт. // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. 1993. Т. 1. Вып. 2. С. 69—91.
3. Парсонс Т. О структуре социального действия/ Т. Парсонс : Пер. с англ. – М.: Акад. проект, 2000. – С.407-408.
4. Радугин А.А. Социология: курс лекций/ А.А. Радугин, К.А. Радугин. — 3-е изд., перераб. и дополн. — М.: Центр, 2000. — С.150-155.
5. Скотт, П. Глобализация и университет / П. Скотт // Alma Mater. – 2000. – № 4. – С. 3–8.